

Maryla Witek (BDZ Szczecin)

Waldemar Witek (ROBiDZ Szczecin)

CHARAKTERYSTYKA BUDOWNICTWA FOLWARCZNEGO W GMINIE GRYFICE (architektura niedoceniana, czy niedostrzegana ?)

Wstęp

Zespoły rezydencyjno-folwarczne stanowią jeden z głównych wyróżników w krajobrazie kulturowym wsi Pomorza Zachodniego. Były to elementy krystalizujące plan zespołu ruralistycznego, a także dominanty przestrzenne. Zainteresowanie architekturą folwarczną (gospodarczo-przemysłową)¹ pozostaje w cieniu badań naukowych, czy monografii dotyczących zabytkowych dworów, pałaców, czy parków. Można stwierdzić, że jest to architektura „nieostrzegana”², a tym samym niedoceniana, traktowana często jako „zło konieczne” towarzyszące zespołom rezydencjonalnym. Na przestrzeni dziejów właściciele majątków wykazywali dużą dbałość zarówno o stronę użytkową budynków gospodarczych, jak również o wartości estetyczne, a także harmonijne rozplanowanie podwórzy wokół swoich rezydencji. Można postawić tezę, że tylko prawidłowo funkcjonujący i zarządzany folwark³ mógł dostarczać właścicielom odpowiednich środków do budowy okazałych pałaców, czy założeń parkowo-ogrodowych.

W XIX wieku nastąpiły istotne przemiany w gospodarce rolnej, które dotyczyły, m.in.: znacznego wzrostu produkcji roślinnej (w tym upraw okopowych i pastewnych), zakładania gospodarstw hodowlanych – głównie hodowli bydła, koni i trzody (przy

¹ współcześnie problematyką zespołów folwarcznych zajmowali się, m.in. M. Jarzewicz, *Budownictwo folwarczne jako problem historii sztuki*. W: *Dwór polski w XIX wieku jako zjawisko historyczne i kulturowe*, Warszawa 1990 r.; G. Kodym-Kozaczko, *Zespoły dworsko-pałacowo-folwarczne i ich wpływ na kompozycję krajobrazu wsi*. W: *Aktywizacja obiektów i zespołów architektury zabytkowej*, Krajobraz i wieś, Pszczyna 1993; tenże, *System przestrzenny wielkopolskich zespołów rezydencjonalno-folwarcznych, zagrożenia i szanse*, Teka Komisji Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN, 2006, 219-229; W. Witek, *Kilka uwag o architekturze folwarczej na Pomorzu Zachodnim* W: *Zamki i rezydencje na Pomorzu*, Szczecin 2006, s. 91-100; oraz katalogi budownictwa folwarcznego, wydawane przez Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.

² termin zapożyczony z publikacji: *Architektura niedostrzegana, Budownictwo folwarczne Wielkopolski*, Poznań 1994.

³ folwark - duża posiadłość ziemska, obejmująca grunty orne, łąki i pastwiska, wraz z przynależącymi do niej budynkami gospodarczymi, działająca w oparciu o pracowników najemnych (lub odrabiających pańszczyznę), a produkty rolne przeznaczone były głównie na zbył.

stopniowym ograniczaniu chowu owiec), rozwoju przemysłu rolno-spożywczego, a także podnoszenie poziomu wiedzy rolniczej i weterynaryjnej. W tym okresie, w zabudowie folwarcznej mamy do czynienia z kilkoma zjawiskami: 1/ stopniowym zanikiem drewnianego budulca i zastępowania go trwalszym materiałem jak kamień i cegła (a od końca XIX wieku przez żeliwo, stal, beton); 2/ zapotrzebowaniem na wielkokubaturowe budynki (ogólnoinwentarskie, przemysłowe), które kształtowały kompozycje folwarków i stanowiły dominanty przestrzenne; 3/ wzrostem znaczenia wystroju architektonicznego, które było zgodne z ogólnymi trendami w architekturze; 4/ znacznym ruchem inwestycyjnym – szczególnie w 2 połowie XIX wieku, o czym świadczy skala obecnie zachowanej zabudowy folwarcznej.

Na obszarze obecnej gminy Gryfice odnotowano 35 zespołów rezydencyjno-folwarcznych i folwarcznych⁴, w tym z zabytkowymi dworami, pałacami i parkami. Do czasów II wojny światowej większość obszaru (grunty i okręgi wiejskie) obecnej gminy Gryfice, szczególnie część południowa i północna stanowiła własność prywatną, tzw. dworską. Majątki i związane z nimi folwarki należały do znamienitych rodów ziemi gryfickiej (*Kreis Greifenberg*), np. Gloxin, von. Pilsach, von Thandden, von Woedetke. Po 1945 roku duże zespoły pofolwarczne zostały upaństwowione⁵, użytkowane były głównie przez: Stację Hodowli Roślin (np. Barkowo, Niekładź, Otok, Trzygłów, Waniorowo), Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne (np. Baszewice, Łopianów, Smolecin), Państwowe Gospodarstwa Rolne (np. Sokołów, Stawno). Niektóre majątki zostały rozparcelowane między rolników indywidualnych (np. Rybokarty), w tym przez osadników wojskowych (np. Zielin). Z kolei w końcu lat 50. XX wieku, po rozwiązaniu kilku Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych doszło wtórnych parcelacji zespołów pofolwarcznych (np. Górzno, Świeszewo). W wyniku zmian geopolitycznych, gospodarczych i technologicznych wiele zespołów zabudowy folwarcznej uległo dekompozycji (np. Górzycza, Niekładź, Świeszewo), popadło w ruinę (np. Brodniki, Otok), a nawet całkowitemu zniszczeniu – wyburzeniu (głównie podwórze folwarczne – np. Kołomąc, Rotnowo). Tylko pojedyncze założenia folwarczne (np. Trzygłów, Baszewice) lub obiekty w ramach podwórzy (np. w Prusinowo, Rzęsin) są użytkowane zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem; wyjątek użytkowane – zamieszkałe domy robotników folwarcznych.

Analiza układów przestrzennych

⁴ w formie kart ewidencyjnych zabytków architektury i budownictwa zespołów folwarcznych (archiwum WUOZ w Szczecinie)

⁵ w latach 1946-1949 dawne majątki ziemskie były zarządzane przez Państwowe Nieruchomości ziemskie, a następnie przez Państwowe Gospodarstwa Rolne.

W sensie przestrzennym majątki zostały wkomponowane - w większości - w dawne, średniowieczne wsie placowe (np. Barkowo, Górzno, Otok, Rybokarty) i ulicowe (np. Kołomąc, Prusinowo, Świeszewo, Trzygłów), stanowiąc dominantę tych układów ruralistycznych. Rozwój zespołów rezydencyjno-folwarcznych w ramach struktury przestrzennej wsi prowadził również do częściowego zatarcia pierwotnej kompozycji, co było szczególnie widoczne w obrębie wsi owalnicowych i sakowych. Z kolei XIX-wieczne folwarki, zakładane na miejscu wcześniejszych gospodarstw lub na tzw. surowym korzeniu miały formę krótkich ulicówek (np. Grębocin, Niekładź, Waniorowo) lub jednodworczych wybudowań - podwórze (np. Brodniki, Stawno).

Zabudowa dawnych majątków tworzyła z reguły zwarte wnętrza architektoniczne, o przemyślanych kompozycjach przestrzennych i widokowych oraz kompleksowych rozwiązaniach użytkowych. Skala zespołów rezydencjonalno-folwarcznych, kompozycja i architektura były uzależnione od określonych warunków ekonomiczno-gospodarczych, zamożności właścicieli majątku i ich wiedzy i praktyki w zarządzaniu posiadłościami ziemskimi, a także umiejętności w wykorzystywaniu nowych trendów w architekturze rolno-przemysłowej - w tym upowszechnianych wzorników i gotowych projektów budowlanych. Głównym wyznacznikiem organizacji podwórze folwarcznego była funkcja budynków, dostosowana do profilu gospodarki majątku ziemskiego. Poszczególne budynki charakteryzowały się dużą różnorodnością form architektonicznych oraz zastosowanej dekoracji i wystroju, często o niewielkiej wartości jednostkowej, ale tworzące harmonijne zespoły lub wnętrza o cechach indywidualnych. Można stwierdzić, że całość ukształtowana była na zasadzie swoistego przeciwieństwa: „rozmaitość w jedności”⁶, gdzie jednością były określone wymogi funkcji budynków, a rozmaitością – duża różnorodność form i wystroju architektonicznego.

W gryfickich zespołach pofolwarcznych występuje kilka kompozycji przestrzennych:

1. geometryczne, czworo lub wieloboczne, z rezydencją i parkiem na osi oraz kolonią mieszkalną (np. Otok, Rybokarty, Trzygłów).
2. geometryczne – zamknięte, w formie czworobocznych podwórze folwarcznych z domem rządcy i kolonią robotników folwarcznych (np. Brodniki, Grębocin).
3. geometryczne, w kształcie podkowy otwartej od strony drogi, z dworem lub domem rządcy na osi oraz kolonią mieszkalną (np. Brodniki, Górzycza, Rzęsin).
- 3a. dwie kompozycje (podwórze) w kształcie podkowy, rozdzielone droga wiejską (np. Baszewice, Prusinowo).

⁶ *Architektura...*, dz. cyt. s. 17.

Zespoły zabudowy gospodarczej były zakomponowane wg powtarzalnych schematów, które sprowadzały się do następującej zasady, że wzdłuż jednego boku podwórza lokowane były budynki o charakterze inwentarskim (w tym stajnia bliżej dworu, rządcówki, a dalej obory, chlewnie), a wzdłuż drugiego boku znajdowały się budynki magazynowe, a dalej – z przyczyn przeciwpożarowych – stodoły, które niekiedy zamykały podwórze od strony drogi wiejskiej. Uzupełnieniem podwórza były budynki warsztatowe i zaplecza technicznego, kurniki i gołębniki oraz wolnostojące gorzelnie. Poza podwórzami, wzdłuż drogi wiejskiej lub dojazdowej do folwarku lokowane były budynki robotników folwarcznych, w formie zwartej koloni o kompozycji liniowej, złożone z wielorodzinnych domów i niewielkich budynków gospodarczych.

Typologia zabudowy folwarczej

Zabudowa folwarczna składała się z następujących grup budynków:

1. budynki inwentarskie
2. budynki magazynowo-składowe
3. budynki zaplecza technicznego (w tym przemysłowe)
4. budynki mieszkalne

Na terenie gminy Gryfice w zabudowie pofolwarczej (gospodarczej) odnotowano⁷ obiekty wzniesione w okresie połowa XIX – 2. ćwierć XX wieku (dominują budynki z początku XX wieku oraz z lat 20. i 30. XX wieku.), murowane (ceglane lub kamiennie-ceglane) i sporadycznie drewniane (szkieletowe, ryglowe), o regularnych kompozycjach elewacji, skromnej dekoracji architektonicznej (opartej na ceglanych gzymsach, opaskach i lizenach), z ozdobnie rozwiązanymi szczytami, w których umieszczono datowniki i inicjały nazwiska właściciela. Budynki te cechuje solidność rzemiosła budowlanego, wykorzystanie naturalnych walorów budulca, staranny detal oraz dobra znajomość wzorników budowlanych. Cechą charakterystyczną budynków gospodarczych jest modularność, wynikająca z powtarzalnej konstrukcji, a w przypadku domów segmentowość związana z powtarzalnymi planami poszczególnych mieszkań.

Budynki inwentarskie

Budynki inwentarskie stanowią w zabudowie podwórzy folwarcznych jeden z głównych komponentów struktury przestrzennej. Obiekty te na przestrzeni lat ulegały

⁷ opis obiektów na podstawie wizji lokalnej w sierpniu 2008 roku oraz w oparciu o karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa budynków i zespołów folwarcznych, opracowanych przez T. Kubiaka, Szczecin 1989 - archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie

przekształceniom i modernizacji, głównie pod względem ulepszenia funkcji i dostosowania do aktualnego profilu gospodarczego. W tej kategorii dominującym typem są budynki dla bydła, tj. obory, cielętniki, jałowniki i bukaciarnie. Inne obiekty inwentarskie to: chlewnie, owczarnie, stajnie, budynki dla ptactwa domowego.

O b o r y

Rozwój hodowli bydła w XIX wieku umożliwiły reformy agrarne, nowa organizacja produkcji folwarcznej oraz znaczne zapotrzebowanie produkcji mięsnej w wyniku wzrostu demograficznego. W tym okresie upowszechniano rośliny pastewne do chowu zwierząt w oborach oraz systematycznie dbano o uszlachetnianie ras i higienę zwierząt. Do lat 70. XIX wieku hodowla bydła rozwijała się w cieniu owczarstwa.

Obory są to budynki wielkokubaturowe, towarowe, zamknięte, założone na planie wydłużonego prostokąta (średnio o wym. 55-85 x 11-18 m), z przyległymi w ścianie tylnej paszarniami (np. Brodniki, Grębocin, Niekładź, Rzęsin), jałownikami i cielętnikami, warsztatami (np. Górzycyca), mleczarniami (np. Grębocin, Lubin). Niektóre obory są obiektami wielofunkcyjnymi (np. Waniorowo), z wydzielonymi w szczytach pomieszczeniami mieszkalnymi i biurowymi (np. Baszewice, Łopianów), magazynami – spichlerzami (np. Barkowo, Brodniki, Rzęsin, Waniorowo) oraz stajniami (np. Rzęsin). Najstarszą, z 1857 roku oborę odnotowano w Łopianowie; dominują budynki z przełomu XIX i XX wieku oraz liczne obory z lat 1923- 1926 (np. Niekładź, Rzęsin, Smolecin, Waniorowo). Budynki wzniesiono z cegły ceramicznej (w Trzygłowie i Waniorowie ściany parteru z kamienia łamanego, a w Waniorowie ściany wewnętrzne są ryglowe), w większości nietynkowane, parterowe (np. Lubin, Trzygłów,) lub ze ściankami kolankowymi o zróżnicowanej wysokości, nakryte dachami 2-spadowymi: płaskimi (np. Baszewice, Grębocin, Trzygłów), wysokimi (np. Barkowo, Górzycyca, Łopianów, Niekładź, Rzęsin, Smolecin, Waniorowo) Wnętrza z poprzecznym układem stanowisk inwentarskich, rozdzielonych korytarzami gnojowymi i żłobami oraz ze wzdłużnymi gankami paszowymi. Pomiedzy częściami inwentarskimi wydzielone są paszarnie, mleczarnie i pomieszczenia socjalno-sanitarne.

Dawne jałowniki lub cielętniki to niewielkie budynki, ulokowane przy oborach, jedno lub dwuwewnętrzne, parterowe z użytkowym poddaszem lub dwu, trzykondygnacyjne ze spichlerzem, murowane, wzniesione na początku XX wieku – np. Brodniki, Baszewice.

S t a j n i e

Konie do jazdy wierzchem lub w zaprzęgu stanowiły „oczko w głowie” wielu

właścicieli majątków, stąd ich duża dbałość o zaplecze inwentarskie oraz fachową obsługę. Konie były również główną siłą pociągową do prac polowych, wspieraną przez woły, a z czasem systematycznie zastępowane przez maszyny rolnicze, przy czym dawne stajnie pełniły również funkcje garażowo-warsztatowe.

Stajnie lokowano w bezpośrednim sąsiedztwie dworu lub budynku rządcy. Obecnie zachowały się stajnie tylko w dawnych, dużych zespołach rezydencyjno-folwarcznych (Otok, Rybokarty, Trzyglów, Waniorowo). Są to w większości budynki o łączonym programie użytkowym: na parterze jedno lub kilka pomieszczeń inwentarskich, z ewentualnym zapleczem technicznym (wozownia, stelmacharnia, siodlarnia), na drugiej lub trzeciej kondygnacji magazyny zbożowe lub składy na siano. Budynki murowane z cegły ceramicznej (kamienny w Waniorowie), nietynkowane (w Trzyglowie tynkowany z ceglany lizenami), założone na planie regularnego prostokąta, parterowe ze ściankami kolankowymi lub dwu-, trzykondygnacyjne, nakryte płaskimi lub wysokimi dachami dwuspadowymi z wystawkami. Obiekty te wzniesione zostały ok. 1900 roku; na tym tle wyróżnia się stajnia w Rybokartach, która powstała w 1910 r., po przebudowie XVIII-wiecznego budynku. Wnętrza w układzie poprzecznym, stanowiskowe z gankami gnojowymi i przyściennymi żłobami, a wzdłuż budynku wydzielone są ganki paszowe. Stajnia w Świeszewie o nietypowej formie architektonicznej. Jest to budynek o rzucie zbliżonym do kwadratu, dwukondygnacyjny, nakryty dachem kopertowym, a wszystkie elewacje opięte są lizenami i pełno łukowymi blendami; po 1945 roku zaadaptowany na mieszkanie.

C h l e w n i e

Rozwój towarowej hodowli trzody chlewnej ma również korzenie XIX-wieczne, co wiązało się z przede wszystkim ze wzrostem produkcji bazy paszowej (uprawy pastewne i okopowe). Hodowla trzody była domeną gospodarstw chłopskich, ale w wielu zespołach folwarcznych prowadzono chów w wielofunkcyjnych lub specjalistycznych budynkach.

Na obszarze gminy Gryfice udokumentowano dwie, klasyczne chlewnie folwarczne: Niekładź (niezachowana) i Rzęsin.

Stajnia z Niekładzia wzniesiona została ok. 1925 r., w obrębie nowo zabudowanego podwórza folwarcznego. Był to budynek murowany, parterowy, nakryty wysokim dachem 2-spadowym. Wnętrze o wzdłużnym układzie funkcjonalnym, z dwoma gankami paszowymi oraz ciągami boksów dla trzody chlewnej.

Stajnia z Rzęsina wybudowana została w 1926 r., podobnie jak sąsiednie budynki inwentarsko-magazynowe. Budynek murowany z cegły ceramicznej, parterowy, nakryty

wysokim dachem czterospadowym. Plan obiektu w kształcie litery „L” (powstał z połączenia dwóch chlewni), ze wzdłużnym gankiem paszowym oraz boksami po obu stronach. W chlewni wydzielone są pomieszczenia socjalne i magazyny.

O w c z a r n i e

Z uwagi na określone uwarunkowania glebowe oraz wielowiekową tradycję hodowla owiec stanowiła do połowy XIX wieku główną gałąź produkcji zwierzęcej w wielkoobszarowych majątkach ziemskich. Pierwotnie dominowała hodowla owiec wełnistych, a od 2. połowy XIX wieku - w wyniku zmiany koniunktury zbożowej, wzrostu cen i zapotrzebowania na mięso - zaczęto rozwijać hodowlę odmian mięsnych. XIX-wieczne owczarnie lokowane były na obrzeżach podwórzy lub przy drogach dojazdowych i miały formę architektoniczna zbliżoną do ceglanych obór, przy czym wewnątrz rozplanowane było w układzie wzdłużnym.

Na obszarze gminy Gryfice nie zachowały się pierwotne owczarnie. Jedyny, tego typu obiekt znajduje się w Prusinowie, ale jeszcze 1. połowie XX wieku dawna owczarnia została zaadaptowana na stodołę. Jest to budynek wielkokubaturowy, ceglany (nietynkowany), o dekoracyjnie rozwiązanych elewacjach (z pseudoryzalitami). Wnętrze w układzie wzdłużnym: pierwotnie wydzielone były trzy ganki z boksami dla owiec, a obecnie jest jedno, przejazdowe klepisko i wzdłużne siasieki; dodatkowe klepisko wydzielono na osi krótkiej.

Budynki magazynowo-składowe

Produkcja zbóż stanowiła główny kierunek w gospodarce folwarków, a zmiany w systemie upraw (w tym odejście w połowie XIX wieku od trójpołówki), zagospodarowanie nieużytków i ugorów oraz podnoszenie jakości gleb prowadziło do ciągłego wzrostu plonów. W 2 połowie XIX wieku odnotowano na Pomorzu Zachodnim blisko 100 % wzrost wydajności podstawowych zbóż⁸.

S t o d o ł y

Stodoły stanowią jeden z głównych elementów w kompozycji przestrzenno-użytkowej zespołów folwarcznych, a także stosunkowo dobrze zachowane i użytkowane budynki pofolwarczne. Na obszarze gminy Gryfice zachowało się kilkanaście stodoł, przy czym w ostatnim okresie ubyły (udokumentowane) obiekty drewniane i ryglowe (np. Górzycza, Otok).

⁸ W. Stępiński, *Gospodarka rolna*. W: *Historia Pomorza*, red. S. Salmanowicz, Toruń 2000, t. 4, s. 155-207.

Stodoły są to budynki wielkokubaturowe (jednobryłowe), założone na planie wydłużonego prostokąta (średnio o wym. 50-80 x 14-16 m), murowane z cegły, nakryte wysokimi lub płaskimi dachami dwuspadowymi (stodoła w Barkowie pod dachem naczółkowym). Dominują obiekty wybudowane w okresie początek XX wieku (np. Brodniki, Barkowo) – lata 30. XX wieku (Grębocin Lubin); na tym tle wyróżnia się ceglano-ryglowa stodoła w Trzygłowie, datowana na 2. połowę XIX wieku. Cechą charakterystyczną dla budynków stodołnych jest liczba przejazdów bramnych i ich usytuowanie, a co z tym wiąże się organizacja wnętrza. Z reguły stodoły mają regularny układ przejazdów, rozmieszczonych poprzecznie (w Rzęsinie dodatkowy przejazd znajduje się wzdłuż ściany długiej). Na badanym obszarze odnotowano stodoły 2 – 4 klepiskowe (np. Barkowo, Grębocin, Rzęsin, Trzygłów); 6 klepiskowe złożone z trzech, zdwojonych przejazdów (np. Lubin); 8 klepiskowe, z przejazdami przyległymi do siebie (np. Brodniki) – te stodoły ulokowane zostały na froncie podwórza, przy drodze, a liczne klepiska (przejazdy) umożliwiały dogodną komunikację w obrębie podwórza. W sensie formalnym są to budynki jednoprzestrzenne, a organizacja wnętrza wyznaczają przejazdy (klepiska) wydzielone rzędami słupów oraz sąsiadki.

Spichlerze - magazyny zbożowe

Budynki przeznaczone do magazynowania zboża to obiekt z reguły wielofunkcyjne, kilkukondygnacyjne, nakryte wysokimi dachami dwuspadowymi, które wykorzystywały partery do celów inwentarskich (np. cielętnik w Lubiniu, obora w Świeszewie, stajnia w Otoku) lub warsztatowo-biurowych (np. Barkowo), a górne kondygnacje (w tym dwupoziomowe poddasza) pełniły funkcje magazynowe. Spichlerze z lat 20. XX wieku (np. Niekładź, Rzęsin) budowano w przedłużeniu obór (o analogicznym wystroju architektonicznym jak budynki inwentarskie), w formie dwu lub trzykondygnacyjnych budynków, nakrytych odrębnymi, wysokimi dachami naczółkowymi. Rzuty spichlerzy mają formę regularnych prostokątów, o niewielkich wymiarach, od 15 x 6 m (Brodniki) do 30 x 13 m (Rybokarty). Cechą charakterystyczną tych obiektów są dwupoziomowe poddasza z wystawkami dachowymi oraz wyciągi (windy) umieszczone w szczytach budynków (np. Lubin, Świeszewo). Na tym tle wyróżniają się dwa, wolnostojące spichlerze, które pełniły wyłącznie funkcje magazynowe.

Spichlerz w Brodnikach (obecnie niezachowany), ryglowo-murowany i częściowo odeskowany, dwukondygnacyjny, o zestopniowanej (nadwieszanej) bryle, nakryty płaskim dachem dwuspadowym; obiekt miał formę zbliżoną do lamusa.

Magazyn zbożowy w Rybokartach ulokowany przy stacji kolei wąskotorowej, kamiennie-ceglany, o masywnej bryle, trzykondygnacyjny, nakryty płaskim dachem dwuspadowym.

Budynki zaplecza technicznego

Istotnym elementem zespołów folwarcznych są budynki zaplecza technicznego, o małokubaturowych formach, ale stanowiące ciekawy akcent w kompozycji przestrzennej. Budynki te charakteryzują się zróżnicowanymi formami architektonicznymi, adekwatnymi do funkcji obiektu. Najciekawszą grupę stanowią kuźnie i budynki warsztatowe:

Barkowo – budynek z 1936 roku, murowany, parterowy, nakryty dachem kopertowym, dwuwewnętrzny, z szerokimi wrotami w szczycie, nad którymi umieszczony jest datownik i emblematy kowalskie.

Otok – kuźnia (z przyległym domem) ulokowana jest poza podwórzem, „obsługiwała” pierwotnie część dworską i wiejską. Budynek wzniesiony został na przełomie XIX/XX wiek, trzykondygnacyjny z kuźnią w obrębie parteru oraz spichlerzem na górnych kondygnacjach. Główne pomieszczenie kuźni posiada szerokie wrota w szczycie i nakryte jest stopem odcinkowym. Budynek o ciekawym wystroju architektonicznym, podkreślonym przez pseudoryzalny i sterczynny.

Niekladź – budynek warsztatowy (stolarnia) z 1935 roku, parterowy, nakryty płaskim dachem dwuspadowym, ceglany o modernistycznej formie i wystroju architektonicznym, podkreślonym przez szerokie i prostokątne otwory okienne.

W zespołach folwarcznych udokumentowano również takie obiekty jak parnik, remiza strażacka i magazyn paliw (Prusinowo) oraz garaż (Trzygłów).

Budynki mieszkalne i biurowe

Zabudowa mieszkalna robotników folwarcznych tworzyła – w obrębie poszczególnych wsi (zespołów folwarcznych) - zwarte ciągi architektoniczno-przestrzenne, o zbliżonych (a nawet jednakowych) kompozycjach architektonicznych, z elementami detalu i wystroju. W ujęciu chronologicznym poszczególne budynki są zróżnicowane, tak stylistycznie, jak pod względem rozplanowania wnętrza. Domy robotników folwarcznych powstawały równolegle z inwestycjami gospodarczymi lub były budowane (bądź modernizowane) z chwilą gospodarczej prosperity całego majątku, a ich właściciele dążyli do podniesienia poziomu życia najemnych pracowników. Podobnie jak w przypadku zabudowy gospodarczej,

głównym wyznacznikiem kształtującym architektoniczną formę domów była ich funkcja, zaakcentowana segmentowością, związaną z powtarzalnymi planami poszczególnych mieszkań.

W obrębie koloni folwarcznych poszczególne domy nazywane są potocznie czworakami, przy czym de facto są to budynki wielorodzinne, z kilkoma (od dwóch do ośmiu) mieszkań. Na terenie wsi (zespołów folwarcznych) w gminie Gryfice odnotowano dwojaki (np. Barkowo, Otok, Rusinowo, Trzyglów), sześcioraki (np. Kołomąc), ośmioraki (np. Świeszewo) i dominujące budynki czterorodzinne – czyli czworaki (np. Otok, Rotnowo, Rybokarty, Trzyglów). Niektóre domy, oprócz części mieszkalnej mają wydzielone - tak pierwotnie jak wtórnie – pomieszczenia o charakterze biurowym (np. Grębocin, Rzęsin), sklepowym (np. Kołomąc) lub świetlice (np. Rybokarty, Świeszewo).

Najstarsze budynki zostały wzniesione w 2. połowie XIX wieku (np. Rotnowo - poł. XIX w., Świeszewo - 1885 r., Trzyglów - ok. 1880 r., Kołomąc – 1896 r.), ale największą grupę stanowią obiekty wybudowane na początku XX wieku (np. Kołomąc – 1907 r., Otok – 1909 r.) oraz w latach 20. XX wieku (np. Prusinowo – 1926 r., Rzęsin – 1924 r.). Datowanie tych budynków potwierdzają datowniki (z inicjałami nazwiska właściciela majątku) umieszczone w szczytach oraz cechy formalne – typ budulca, forma dachu, kompozycja elewacji.

Dominują budynki murowane z cegły ceramicznej, nietynkowane, parterowe, jednobryłowe, nakryte wysokimi dachami dwuspadowymi, z użytkowymi (w tym mieszkalnymi) poddaszami. Elewacje zaakcentowane są ceglanyymi gzymsami, przyotworowymi opaskami, pseudoryzalitami i sterczynkami. Na tym tle wyróżnia się ryglowy (otynkowany) dwojak z częścią biurową w Grębocinie oraz czworaki z lat 20. XX wieku, o rozbudowanych bryłach (dwu lub trzyskrzydłowe), nakryte dachami naczółkowymi (np. Niekładź, Prusinowo, Rotnowo, Rzęsin, Trzyglów).

Budynki założone są na planie regularnego prostokąta, o zróżnicowanych – w zależności od typu domu – wymiarach: dwojaki ok. 17 x 8-9 m, czworaki ok. 20-30 x 10 m, sześcioraki ok. 47 x 9 m, ośmiorak ok. 58 x 9 m. Dwojaki z lat 20. XX wieku mają rzuty wieloboczne, wieloskrzydłowe, z przyległymi budynkami gospodarczymi, np. Prusinowo w kształcie leżącej litery „C” oraz drugi w kształcie odwróconej litery „T”; Trzyglów z frontowym podcieniem. Rozplanowanie wnętrza wykazuje dużą jednorodność co do liczby i wielkości pomieszczeń mieszkalnych. Z reguły są to dwie (w tym o zróżnicowanej wielkości) izby, kuchnia, komora (ob. łazienka) i sień – korytarz ze schodami na poddasze. Wnętrza budynków mają zwykle układ dwutraktowy (sporadycznie z trzytraktowym

podziałem przy szczytach), regularny lub asymetryczny, z przechodnimi pomieszczeniami. Na uwagę zasługuje zróżnicowane umiejscowienie wejścia do budynków, które określa również układ mieszkania, w jednym lub w dwóch traktach. W budynkach o asymetrycznych (i sporadycznie regularnych) traktach wejścia do mieszkań umieszczone są w ścianach długich (np. Kołomąc, Niekładź, Rzęsin, Świeszewo), zaś w budynkach o jednakowej głębokości traktów wejścia znajdują się w szczytach (np. Otok, Rotnowo, Trzyglów).

Budynki mieszkalne są w większości użytkowane, zachowały pierwotną bryłę, formę i pokrycie dachu, a także część historycznej stolarki okiennej i drzwiowej. W ostatnim okresie budynki te są modernizowane w obrębie poszczególnych mieszkań (np. wymiana okien, drzwi, nowe tynki i docieplenia ścian), przez co dochodzi do dekompozycji pierwotnych elewacji i zacierania historycznego charakteru tej zabudowy.

Detal i wystrój architektoniczny

Indywidualnych charakter budynków folwarcznych podkreśla zastosowany (i zachowany) wystrój architektoniczny o cechach stylowych, elementy snycerki oraz stolarka okienna i drzwiowa.

Kolorystyka nietynkowanych ścian odzwierciedla naturalne walory ceramicznego budulca, miejscami skonstrastowana z kamiennymi cokołami, tynkowanymi płaszczyznami oraz elementami detalu architektonicznego. Elewacje dzielone są lizenami, pilastrami i opaskami oraz opięte w poziomie kostkowymi lub pilastymi gzymsami. W szczytach lub w obrębie głównych wrót wyprowadzone są ryzality pozorne, zaś większość otworów okiennych i drzwiowych ujętych jest opaskami. Na uwagę zasługuje dekoracyjne opracowanie szczytów budynków, zwłaszcza widocznych od strony wjazdu do zespołu folwarcznego. Oprócz wyżej opisanych elementów dekoracji architektonicznej występują koliste blendy i arkadowe (np. Baszewice, Kołomąc, Prusinowo), metalowe kotwy, zestopniowane gzymsy oraz ozdobne datowniki z inicjałami nazwisk właścicieli majątku: ceglane (np. Trzyglów, Waniorowo), metalowe (np. Otok, Rybokarty), tynkarskie (np. Brodniki, Świeszewo). W szczycie spichlerza w Barkowie zachowana jest ceglana kompozycja imitująca wiatrak, a w kuźni metalowe, skrzyżowane młoty i podkowa.

Budynki gospodarcze, nakryte wysokimi dachami z szerokimi okapami charakteryzowały się ozdobnie opracowanymi końcami belek więźby dachowej. Krokwie i płatwie są profilowane, sfazowane, a w szczytach wyprowadzone są podpory i kleszcze. W szczytach magazynów umieszczone są windy, obudowane daszkami, które wieńczą pazdury (np. Świeszewo – w postaci koguta..

Historyczna stolarka drzwiowa to przede wszystkim masywne, drewniane, dwuskrzydłowe wrota, zawieszane na pasowych zawiasach, o łukowato wyprofilowanych skrzydłach, analogicznie jak odcinkowe nadproża. Z kolei stolarka okienna jest zróżnicowana. W budynkach inwentarskich dominują okna w metalowych ramach, wielokwaterowe, uchylne. W budynkach mieszkalnych i magazynowych występują okna drewniane, krosnowe lub skrzynkowe, czteroskrzydłowe, dzielone krzyżem. W spichlerzach i warsztatach okna zaopatrzone są w metalowe kraty lub tzw. raki, czyli kowalskie płaskowniki, o nieregularnej i strzępionej linii.

Zakończenie

Zespoły pofolwarczne w gminie Gryfice, podobnie jak inne mienie państwowe przechodzi obecnie trudny okres restrukturyzacji rolnictwa. Głównym problemem zagospodarowania zabudowy pofolwarczej są przekształcenia własnościowe, technologiczne oraz bieżąca koniunktura w rolnictwie, gdzie wiele obiektów (np. inwentarskich lub przemysłowych) jest nieużytkowanych i popada w ruinę. Opuszczone budynki wymagają dozoru i zabezpieczenia przed postępującą dekapitalizacją i dewastacją. W związku z tym należy wskazywać na nowe (nierolnicze) sposoby zagospodarowania tych zespołów oraz aktywne poszukiwanie inwestorów. W niektórych przypadkach rewitalizacja zespołów pofolwarczych może być sposobem na rozwiązywanie lokalnych problemów społeczno-gospodarczych, a także szeroko rozumianej „odnowy wsi”.

Ratując zabytki dworsko – parkowe należy pamiętać i dostrzegać wartości przestrzenno-architektoniczne założeń folwarczych, które stanowią „niedoceniany”, ale ważny komponent historycznego majątku.